

Sic, quod addunt, Apostolum non de perpetua indissolubilitate disserere, aequè pugnat cum eiusdem verbis, et cum generali illa sententia v. 39. « Mulier alligata est legi (coniugii), » quanto tempore vir eius vivit. »

Nulla autem erat necessitas Apostolo docendi Corinthios vinculum coniugale cum morte cessare; ecquis enim inter Corinthios hoc ignorabat?

Denique ea, quae habentur vv. 39. 40, utrumque respiciunt, tum *ius* divortii, non quidem quatenus hoc locum habere posset post mortem, sed quatenus ante mortem eiusmodi ius inter christianos nullum existit; tum consilium permanendi in viduitate praebet, potius quam novis se nuptiis implicandi.

Biblicam igitur doctrinam eo spectare, ut neque in casu adulterii inter christianos dissolvi possit coniugii vinculum, quod sola morte dirimitur, ex hactenus dictis manifestum fit. Atque ut, quae fusiori calamo exposita sunt, paucis contrahamus, patet ex dictis totam difficultatem versari circa intelligentiam duorum textuum Matth. V. 32. et XIX. 9. ob interiectam clausulam: *excepta fornicationis causa, nisi ob fornicationem*: quae quidem clausula tum ad simplicem dimissionem, tum ad dissolutionem etiam coniugii referri posse videtur. At si prae oculis habeamus Christi mentem abolendi libelli repudii, atque revocandi coniugii inter fideles suos ad primaevam institutionem; si attente spectemus verborum contextum; si pensemus incommoda, quae provenirent ex eorum interpretatione, qui illam pertrahere velent ad divortium perfectum, adeo ut in causa fornicationis, non modo liceret ream uxorem dimittere, sed etiam aliam ducere, dimissaeque liceret alteri nubere; si omnia haec rite perpendantur, omnia suadent, ac vero etiam persuadent, ad solam dimissionem clausulam illam esse coercendam.

Haec autem mirum in modum confirmantur ac lucem accipiunt ex collatione praedictorum textuum cum iis, quae Christus respondit privatim discipulis suis ipsum eadem de re interrogantibus, cum essent *in domo*, apud Marcum X. ubi loquens de vinculi indissolubilitate nullam exceptionem posuit. Confirmantur etiam ex iis,

quae habentur apud Lucam cap. XVI. Demum ex doctrina apostoli Pauli tum Rom. VII. tum 1. Cor VII. qui affirmat expresse sola coniugis morte matrimonii vinculum solvi; quibus in locis, non nisi vim inferendo textibus, obtrudi potest fornicationis exceptio ex praeconcepta adversariorum sententia, quod Christus apud Matthaecum locutus fuerit de vinculi solutione. Itaque dogmatica Ecclesiae interpretatio doctrinae biblicae de indissolubilitate coniugii ea est, quae scientificè argumentis hermeneuticis demonstratur.

His si addatur sensus traditionalis et constans Ecclesiae praxis omnis dubitatio, si qua forte superesse posset, depellitur; id vero est quod capite insequenti ostendere aggredimur.

CAPUT III.

De sensu traditionali circa indissolubilitatem matrimonii christiani in causa adulterii iuxta evangelicam et apostolicam doctrinam.

Sensus traditionalis, qui determinet, qua ratione textus biblici accipi debeant, si qua forte difficultas occurrat ad veram eorum intelligentiam arripiendam, desumi debet tum ex Patribus, qui ea de re egerunt, tum ex decretis conciliorum, Romanorumque pontificum, tum ex praxi, quae iugiter in Ecclesia obtinuit. Si igitur ostenderimus Patres, concilia, Romanosque praesules, qui Ecclesiae clavum tenuerunt, nec non iugem Ecclesiae praxim in id conspirare, ut nos doceant, in christiana lege coniugii vinculum propter alterutrius coniugis adulterium minime dissolvi: omnino patebit, evangelicam et apostolicam doctrinam non aliam esse praeter eam, quam hermeneuticis argumentis scientificè adstruximus, propugnando ex Bibliis omnimodam coniugii christiani indissolubilitatem.

Id porro est, quod demonstrandum hoc in capite distincte assumimus, ut vindicemus canonem VII. sess. XXIV. concilii Tridentini. In hac porro quaestione suae non desunt difficultates enodandae, ut ex iis traditionis fontibus, quos enumeravimus, ge-

nuinum sensum traditionalem eruamus. Nam divortiorum patroni nihil intentatum reliquerunt, ut argumenta ex iis petita nobis eriperent, persuaderentque, universam traditionem sin minus suis placitis favere, saltem dubiam esse, ac pro utraque sententia pugnare. Verum non est quod adversariorum assertionibus perterrefiamus, neque eruditionis furo permoveamur. Singula enim documenta expedientes, videbimus, universam antiquitatem christianam veritati, quam adstruimus, suffragari. Quamvis vero longum atque impeditum iter, quod percurrere debemus, videatur, illud tamen ab aliis iam complanatum inveniemus. Cum enim quaestio, quam agimus, antiqua sit, primo ob dissensum Ecclesiae orientalis et occidentalis saltem quoad praxim, quae apud Graecos a longo tempore viget; deinde vero ob doctrinam pseudo-reformatorum saeculi XVI. factum est, ut ab eruditis catholicis viris haud exiguo saeculorum tractu Patrum testimonia pro alterutra sententia sedulo accurateque discussa fuerint.

Testimonia, quae favere videntur Graecis, expendit Areddius (1); quae vero prolata sunt a protestantibus nominatim vero a Chemnitio, examini subiecit Bellarminus (2). Postea vero de hoc ipso argumento pertractavit Renaudotius, qui Graecorum disciplinae favere videtur (3). At acrior evasit controversia de genuina Patrum mente, ex quo non modo in Germania verum etiam in Galliis et in Italia nonnulli etiam catholici scriptores ad trutinam eam revocarunt. Hac ipsa de causa criticum examen denuo instituerunt eruditi catholici, qui, data opera, hoc de argumento scripserunt, inter quos eminent Martorelli (4), et Roskovány (5), quorum potissimum vestigia premimus, sedulam impenderunt operam in novis hisce dubitationibus et dif-

(1) *De concordia ecclesiae Occidentalis et Orientalis* lib. VII. ubi fuse a cap. VI. usque ad cap. XXXV. de hoc argumento pertractat.

(2) *De matr.* cap. XVII.

(3) *Perpétuité de la foi.* tom. V. liv. VI. ch. 7.

(4) In op. *Errori correnti sul divorzio.* Roma 1792.

(5) In op. saepius cit. *De indissolubilitate matrimonii* cap. IV. *Doctrina ecclesiae* §. 401 seqq.

ficultatibus solvendis. His ducibus, facile nobis erit contortas violentasque ac doctrinae catholicae adversantes expositiones documentorum antiquitatis evertere, atque ostendere perpetuum sanctorum Patrum consensum in tuenda perfecta firmitate christiani coniugii absque ulla exceptione.

Quandoquidem autem circa Patres singulos, qui pro orthodoxa doctrina afferri consueverunt, tricas adversarii movent, cogimur distinctis paragraphis eos singillatim percurrere, tum maioris claritatis gratia, tum ut in aprico ponamus, quae ad unumquodque testimonium infirmandum in medium allata sunt. Cum porro testimonia, quae pertinent ad prima Ecclesiae secula, hac in re singulari indigeant disquisitione, hinc distinctis articulis prius documenta quinque priorum Ecclesiae saeculorum singillatim expendemus, dein documenta sequioris aetatis brevius complectemur.

ARTICULUS. I. — De sensu traditionali circa indissolubilitatem christiani matrimonii in causa adulterii prioribus quinque Ecclesiae saeculis.

§ I.

De Herma.

Omnium primus et antiquissimus, qui nobis exhibet receptam in Ecclesia doctrinam de absoluta matrimonii indissolubilitate est Hermas, vir apostolicus, cuius meminit Apostolus ad Romanos (6), et cuius auctoritatem tanti fecerunt veteres aliqui, ut eius librum, cui titulus est *Pastor*, inter scripturas canonicas recensuerint (7).

Hic igitur lib. II. mandato IV. *De dimittenda adultera*, haec habet: « Domine, inquit, permittite me pauca verba tecum loqui. » Dic, inquit. Et dixi illi: Domine, si quis habuerit uxorem » fidelem in Domino, et hanc invenerit in adulterio, numquid » peccat vir, si convivit cum illa? Et dixit mihi: quamdiu nec » cit peccatum eius, sine crimine est vir vivens cum illa. Si autem

(6) Rom. XVI. 14.

(7) Cf. Io. B. Cotelerium: *Iudicium de S. Hermae Pastore.*

» sciverit vir uxorem suam deliquisse, et non egerit poenitentiam mulier, et permanet in fornicatione sua, et convivit cum illa vir; reus erit peccati eius, et particeps moechationis eius. » Et dixi illi: Quid ergo si permanserit in vitio suo mulier? Et dixit: *Dimittat illam vir, et vir per se maneat.* Quod si dimiserit mulierem suam, et aliam duxerit, et ipse moechatur. Et dixi illi: Quid si mulier dimissa poenitentiam egerit, et voluerit ad virum suum reverti; nonne recipietur a viro suo? Et dixit mihi: Imo si non receperit eam vir suus, peccat, et magnum peccatum sibi admittit: sed debet recipere peccatricem, quae poenitentiam egit: sed non saepe. Servis enim Dei poenitentia una est. Propter poenitentiam ergo non debet, dimissa coniuge sua, vir aliam ducere. Hic actus similis est in viro et in muliere. Non solum moechatio est illis, qui carnem suam coinquinant; sed et is, qui simulacrum facit, moechatur. Quod si in his factis perseverat, et poenitentiam non agit, recede ab illa, et noli convivere cum illa, alioquin et tu particeps eris peccati eius. Propter hoc praeceptum est vobis ut caelibes maneat, tum vir, tum mulier: potest enim in huiusmodi poenitentia esse (8). »

Haecenus Hermas, ex quo habes doctrinam in Ecclesia Romana receptam, prout instituta fuit a B. Petri praedicatione et Marci evangelio. Nempe habes per adulterium non solvi matrimonii vinculum: habes separationem quoad torum et habitationem; habes quo sensu accipi debeat clausula exceptionalis apud S. Matthaeum; habes demum parem conditionem in eiusmodi casu viri et uxoris. Et haec quidem luculenter expressa.

Quid ad haec, qui huius viri auctoritate premuntur? Alii impetunt huius Hermae personam; alii auctoritatem; alii denique sententiae veritatem: sed frustra.

Nam de persona perperam nonnulli contendunt, eum diversum esse ab eo, cui salutem dicit Apostolus, sed fratrem esse dicunt Pii I. adeoque a primo ad secundum Ecclesiae seculum eius documentum transferunt antiquitatem, innixi carmini contra Mar-

8) Ex ed. Cotelerii: *Patrum apostol.* tom. I. Antwerp pag. 86-89.

cionem libro III. quod falso Tertulliano adscribitur, et fragmento Muratoriano (9), cuius authenticitas ab aliquibus in dubium vocata est, ac etiam negata. Nunc vero convenit inter saniores criticos non modo catholicos, verum etiam protestantes non

(9) Uti Moshemius *Comment. de rebus christian. ante Constantinum M.* pag. 165. Schrickius in *Historia ecclesiastica christiana*, part. II. pag. 274. ips. 1775.

Hoc fragmentum acephalum nobis exhibet Muratorius *Antiq. italic. medii aevi.* Mediol. 1740. tom. III. col. 854. in quo, suppositus Caius haec scribit: « Pastorem vero nuperime temporibus nostris in Urbe Roma Herma conscripsit, sedente cathedra urbis Romae Ecclesiae Pio episcopo fratre eius. Et ideo legi eum quidem oportet, se publicare vero in Ecclesia populo, neque inter prophetas completum numero, neque inter apostolos in finem temporum potest. » Huic, unico, dubio saltem, documento innititur Moshemius ad eius auctoritatem elevandam. Huic sententiae adhaeret. D. Cruice in *Hist. de l'église de Rome.* Paris 1856. ch. V. p. 99.

Verum seposita etiam quaestione an genuinum sit necne fragmentum a Muratorio editum, certum est ex eo nihil extundi posse quod sapientiorum iudicium immutare valet de libro *Pastoris*. Huius enim libri, cuius latina versio adhuc superest, quaeque adamussim congruit cum locis apud veteres prostantibus, auctor ab omnibus nominatur *Hermas*, nequaquam *Hermes*. Hinc factum est ut Rufinus duos distinguat Hermae libros, ut advertit Tillemontius (*Mémoires*, etc. Note sur Hermas). Sed quod gravius est, novimus ex Auctore *Carmin. adv. Marcionem* S. Pio Rom. Pontifici fratrem fuisse Hermetem cognomento *Pastorem Angelicum*, quod ea regularit, quae ab *Angelo* acceperat. Novimus item ex catalogo Burcheriano Rom. Pontificum, et ex pontificali Damasi, atque ex Anastasio Bibliotecario, Hermetem, Pii pontificis fratrem, accepisse librum, quo iniungebatur *pascha* peragendum dominico die ex praescripto Angeli, qui Hermeti sub imagine *pastoris* oblatum fuerat. Iam vero liber *Pastoris*, qui adhuc superest, ne minimam quidem de paschate mentionem facit. Auctor igitur fragmenti Muratoriani non loquitur de libro Hermae, sed de alio libro Hermetis, qui frater fuit Pii pontificis. Ad haec, Hermas in libro *Pastoris* ita loquitur de ventura tribulatione, deque iudicio et consummatione temporum imminente, ut christiani non satis assecuti sententiam Christi de ea re loquerentur ante excidium Hierosolymorum. Igitur ante annum aere vulgaris septuagesimum hic liber exaratus est. Denique cum liber Hermetis de paschate tanti fuisset penes vetustissimos Patres, ut eum perinde haberent quasi esset divino instinctu conscriptus, cur aetate Victoris in controversia de paschate nemo unus repertus est, qui hunc librum afferret ad Rom. pontificis decretum confirmandum? Est igitur liber Hermae, quem adhuc habemus, longe diversus a libro Hermetis, qui perditus est.

alium esse hunc Hermam quam eum, cuius meminit Apostolus, eundemque esse auctorem *Pastoris*, prout aperte testantur Origenes, Eusebius, Hieronymus (10).

Quod vero spectat ad eius auctoritatem, utpote sibi contrariam, adversarii nullo in pretio operis auctorem habendum esse palam edicunt, eumque traducunt sin minus ut deceptorem, saltem ut valde debilis mentis, et exiguae scientiae hominem habent, etsi viva phantasia ac imaginatione praeditum. Iamdiu Tertullianus Montanista effectus, eo quod novis dogmatibus ab eo propugnatis hic auctor contrarius esset, et a catholicis illi obii-ceretur, summo cum dedecore de eo disserit (11). Attamen nemo sanus inficiabitur, magna eum ad probandum auctoritate pollere; siquidem ad eius auctoritatem appellarunt velut ad auctorem inspiratum S. Irenaeus (12), Clemens Alexandr. (13), et Origenes (14). Quamquam vero ab hoc censu eam expungant S. Hieronymus (15), Eusebius (16) Athanasius (17); tamen omnes testantur, eum auctorem magno in pretio a veteribus habitum fuisse, et eius librum *utilem* esse, et ad faciendam fidem veteris traditionis et doctrinae Ecclesiae idoneum (18). Tantum

(10) Ita Nourry in *Apparatu ad Biblioth. max. SS. Patrum*, diss. IV. Natal. Alexander, *Hist. eccles.* sec. I. cap. X. art. 9. Lumper *Hist. theod. critic. Patrum* p. 1. August. Vindel. 1785, pag. 98 seq. Ceillier, *Hist. des auteurs ecclesiast.* liv. III. ch. 9. art. 1. inter catholicos. Cave *Hist. lit. script. ecclesiast.* Wetstenius in *N. T. graec.* in cap. XVI. 14. epist. ad Rom. Nec abnuat Rosenmüller in hunc loc. alique passim inter protestantes ipsos.

(11) Lib. *De pudicitia* c. X. ubi scribit: « Cederem tibi, (psychice), si scriptura Pastoris, quae sola moechos amat, divino instrumento meruisset incidi. » si non ab omni concilio ecclesiarum vestrarum inter apocrypha et falsa iudicaretur, adultera et ipsa, et inde patrona sociorum. »

(12) Lib. IV. *Contr. haeres.* c. 5.

(13) Lib. I. *Strom.* n. 29.

(14) In epist. ad Rom. XVI. 14.

(15) *De viris illustr.* c. 10.

(16) *Hist. eccles.* lib. V. c. 25.

(17) In *epist. paschal.* Opp. tom. II. 59. 40.

(18) Sane S. Hieronymus I. c. agens de *Pastore*, scribit: « Apud quasdam Graeciae ecclesias etiam publice legitur. Revera *utilis* liber, multique de eo scriptorum veterum usurpavere testimonium. » Et S. Athanasius pariter loc.

autem abest, ut Tertullianus officere possit auctoritati Pastoris, ut eam potius evehat, cum ex eo habeamus illum habitum fuisse assertorem catholicae veritatis, cui Montanistae novitates suas opponere voluerunt.

Ut demum vim eludant lucullenti adeo testimonii, alii repouunt: Hermam non negare solvi matrimonium ob fornicationem, nec dicere Christi lege vetitum esse repudiare coniugem adulteram et alteram ducere, sed tantum negare solvi matrimonium in casu, ubi uxor semel adulterata est: quae sententia ex illius temporis disciplina ortum ducere videtur, iuxta quam plures christiani spe poenitentiae ab adultera agenda, a secundis nuptiis abstinabant (19). Alii ex verbis: *Quod si dimiserit mulierem suam et aliam duxerit, et ipse moechatur*, nullum clarum sensum erui posse autumant, sed probabilius aliquid supplendum esse, adeoque locum Hermae ad perhibendum de fide indissolubilitatis testimonium impar omnino esse (20). Alii postremo excipiunt Hermam sententiam suam non sac. Scripturae, sed tantum poenitentiae illa aetate usitatae superstruere, dicendo: *propter poenitentiam non debet, dimissa coniuge sua, vir aliam ducere* (21).

At satis est eiusmodi exceptiones revocare ad textum Hermae, ut pateat illarum solutio; eidem enim penitus adversantur. Nam falsum est Hermam non negare, solvi matrimonium ob fornicationem. Falsum item est eum non dicere, Christi lege vetitum esse repudiare coniugem adulteram et aliam ducere. Falsum denique est de ea loqui, quae *semel* adulterium patnaverit; contrarium his omnibus dicit Hermas (22).

cit. ait: « Sunt et alii libri, non quidem canonici, sed quos Patres sanxerunt » legi iis, qui ad fidem accedunt, cupiuntque in pietatis verbo institui. ut *Sapientia Salomonis et Pastor.* » Cf. Ceillier loc. cit. art. 2.

(19) Ita Adamus Braun in cit. *Dissert. utrum matrimonii vinculum etc.*

(20) Ita auctor anonymus. op. Germanic. *Disquisit. theolog.-politice de potest. eccles. circa res matrimonial.* part. II. Francofurti 1791. pag. 176.

(21) Uti Ren. Leon. Werkmeister in libel. *Novae inquisition. de dissolut. vinculi matrim.* Bamber. 1806. pag. 65.

(22) Cf. Iacobi op. cit. *Indissolubilitas vinculi matrimonialis adversus Braun.* pag. 70 seqq.

Subintelligendum aut supplendum aliquid esse, ut eruatur sensus, quem adversarii intendunt, certe fatemur; sed si doctrina Hermae sit prorsus contraria doctrinae, quam adversarii tumentur, nihil est supplendum; textus clarus est, et doctrina patronorum divortii plane ab Herma excluditur.

Somnium denique est, Hermam solum ad poenitentiam sua aetate receptam alludere, ut non potius implicite saltem ad Scripturam provocare, cuius verba describit prout leguntur apud Marcum, Lucam et Paulum. Hermas igitur nihil aliud dicit, nisi quod si maritus ob adulterii flagitium illam quoad torum cohabitationemque dimiserit, illamque sui criminis poenituerit, maritus eam in gratiam iterum recipiat.

§ II.

De S. Iustino M.

Ex Sancto Iustino duo suppetunt pro indissolubilitate coniugii, etiam in casu adulterii, testimonia. Alterum occurrit in Apologia I. n. XV. ubi S. martyr volens Christi doctrinam afferre circa castitatem, has exscribit ex Evangelio sententias. « Qui » inspexerit mulierem ad concupiscendum eam, iam moechatus » est in corde apud Deum: et « Si oculus tuus dexter scandalizat » te, erue eum; expedit enim tibi unum oculum habentem ingredi in regnum coelorum, potius quam cum duobus mitti in » ignem aeternum. » Et « *Qui ducit repudiatam ab altero viro,* » *moechatur.* » Deinde subdit: « Quemadmodum etiam ii, qui » ex lege humana duplex matrimonium ineunt, ita et qui mulierem adspiciunt ad concupiscendum eam, peccatores sunt apud » Magistrum nostrum. Non enim is solum ab eo eiicitur, qui » re et actu moechatur, sed etiam qui moechari vult; quippe » cum Deo non facta solum, sed etiam cogitata pateant (23). »

Ex quo testimonio habemus 1. quod S. martyr ex evangelio proferat auctoritatem absque clausula exceptionali de fornicatione, sed absolute prout apud Marcum et Lucam reperitur: *Qui*

(23) Ex vers. Maran.

ducit repudiatam ab altero viro, moechatur; quo satis aperte significat nullo in casu licere christianis, altero vivente coniuge, alteram ducere, ac proinde insolubile permanere matrimonii vinculum, etiam interveniente adulterio, et uxore ob eam causam dimissa; 2. quod loquens de lege humana, qua divortium permittebatur, affirmet eos, qui secundum contrahunt coniugium, vivente reiecto coniuge etiam ob adulterium, *peccatores*, seu reos adulterii esse, non secus ac eos, qui aspiciunt mulierem ad concupiscendam eam, qui iam moechati sunt coram Deo (24). Assertor itaque Iustinus est indissolubilis vinculi coniugalis, et testis hac super re catholicae doctrinae.

Alterum testimonium occurrit in Apologia II. n. II. ubi refert historiam illius mulieris prius flagitiosae coniugio coniunctae cum aequae flagitioso viro, quae ad religionem christianam conversa ad meliorem frugem revocata, sategit virum suum a vitiis inolitatis retrahere. Verum cum id frustra tentasset, virumque suum in peiora ruere comperisset: « Verita, prosequitur Iustinus, ne » inique et impie factorum particeps fieret, si in coniugio maneret, *victusque ac tori consors esset*, misso eo, quod vocatis, » repudio, discessit. Tum praeclarus et bonus ille vir, cum gaudere deberet, quod quae olim uxor cum servis et mercenariis » in vinum atque omne vitiorum genus effusa licenter perpetrabat, ad his iam faciendis deterrita fuisset, ac ipsum etiam ab » iisdem flagitiis deterrere studeret; repudium non obsequenti » nuntiantem accusat, quod esset christiana. Atque illa quidem » libello tibi, imperator, oblato postulavit, ut prius sibi domui » suae prospicere liceret; deinde domesticis rebus compositis » responsuram se accusationi. Atque id quidem annuisti. »

(24) Maran in nota d ad hunc loc. haec scribit. « Non secundae nuptiae hic a » Iustino vituperantur, sed quae, non soluto priore vinculo, contrahuntur. Illius enim mens ex testimoniis, quae ab eo referuntur, existimanda: et cum » in testimoniis citatis nihil sit de secundis nuptiis, probabile non est illum » ea de re loqui voluisse. »

Haec autem confirmantur ex iis, quae ex Thyrbio et Rittero in praecedente sectione cum ageremus de polygamia successiva art. I. nota 33. attulimus iuxta editionem Theod. Otto Opp. S. Iustini Ienae 1847. quaeque huc pariter referuntur.

Ex his liquet mulierem hanc se quoad mensam torumque separasse ab adultero marito, seu quoad torum et habitationem (25), hanc proinde ob causam ei libellum repudii dedisse, exterius quidem iuxta leges Romanas, quibus dissolutio perfecta coniugii permittebatur (26), sed quoad se, iuxta legem christianam, ex cuius praescripto licitum quidem est se ab adultero seiungere, non autem alteri nubere. Cum vero hanc agendi rationem Iustinus probet, hoc ipso nobis testis est de evangelica et apostolica doctrina circa indissolubile matrimonii vinculum, moechiae etiam interveniente flagitio.

Hac ratione fere iam praeoccupata sunt, quae ab adversariis opponuntur adversus utrumque testimonium. Opponunt quoad prius testimonium, quod S. Pater nihil dicat de viri iure respectu adulterae (27), quasi nempe ignoraverit Iustinus ex evangelio pares hoc in iure esse coniuges, prout etiam declaraverat Hermas, ut vidimus, in suo *Pastore*. Cum insuper reos adulterii traducat, qui ex lege humana, priori uxore dimissa, alteram ducunt, hoc ipso par in utroque coniuge ius agnovit.

Sic etiam quoad posterius testimonium frustra animadvertit Launoius: « Per libellum repudii apud Iustinum veri nominis » solutionem intelligi; cum secus Iustinus, si libellus repudii » hoc sensu acceptus vel Christi evangelio, vel disciplinae christianorum primitivae contrarium quid importasset, eundem » sine dubio reprehensurus fuisset (28); » aut, ut alii adiciunt, saltem incertum esse num Iustinus perfectum divortium vel tantum separationem a toro et habitatione intellexerit (29); insu-

(23) Nam vir iste, ut praemisit Iustinus, Alexandriam se contulerat; porro infamis erat hic locus voluptatum fama, et quovis vitiorum genere notatus, uti animadvertit editor Iennensis, Theod. Otto.

(26) Quod iuxta Romanas leges repudium dederit haec mulier, exinde colligo, quod libellum supplicem obtulerit imperatori, dimisso viro suo legali ratione, nisi autem se ad legum praescriptum conformasset, profecto neque id facere ausa esset, nec ei imperator annuisset.

(27) Ita Braun Diss. cit. *Utrum matr. vinculum etc.*

(28) *De regia in matrim. potest.* Opp. ed. Colon. Allobrog. tom. I. par. II. pag. 826.

(29) Ita Paellae Linciens. Linz. 1808.

per narrare quidem S. martyrem mulierem illam ad novas non transiisse nuptias, non autem inficiatum esse ius ad illas habuisse; quod si iure hoc non est usa, repetendum id esse ex illius aetatis disciplina, iuxta quam primi fideles a secundis nuptiis, etiam defuncto alterutro coniuge, abhorrebant (30). Demum Iustinum in genere tantum de divortio esse locutum, neque adulterium commemorasse, adeoque perperam ad rem nostram proferri de indissolubilitate coniugii in casu adulterii, cum quo nihil commune habet hic Iustini locus (31).

Haec, inquam, a nobis iam praeoccupata sunt, nec minimum laedunt vim allatae auctoritatis pro re catholica. Siquidem, prout adnotavimus, mulier illa libellum divortii utique dedit in foro politico ad praescriptum iuris Romani, iuxta quod plene dissolvebatur coniugium, sed in foro conscientiae se attemperavit legi christianae, cuius eximia cultrix fuit, quae vetat, vivente altero coniuge, novas inire nuptias, nec opus proinde erat reprehensione, ut autumat Launoius. Dubium vero seu suspicionem, quam alii movent, utrum de partiali, aut de totali divortio locutus sit S. Iustinus, dissolvunt expressa verba de separatione *quoad torum victumque*, quae plane inutilia fuissent, si voluisset disserere de pleno divortio. Sic tertium dubium disiicitur de iure a muliere acquisito, ac de abstinentia ab aliis nuptiis, quod ita ferret illius aetatis disciplina, si ratio habeatur subiectae materiae, ex qua deprehendimus de hoc minime agi, immo ab ea excludi, eo quod sermo tantum sit de separatione *a toro victumque*. Quod vero postremo loco dicitur non commemorari a Iustino casum adulterii, deprehenditur falsum esse ex eo, quod ipse referat, mulierem illam tandem se ad divortium faciendum determinasse ex iis, quae ipsi relata fuerant de flagitiosa viri sui conversatione Alexandriae.

(30) Ita Werkmeister in op. Germ. *Novae inquisitiones circa dissolutionem matrimonii quoad vinculum iuxta principia cathol.* 1806. p. 66. 86. 169. Quem secutus est Carol. De Lasaulx in *Concordia legum Gallic. circa dissolut. matr. cum verbo Dei et sensu catholico.* Coblen. 1816. p. 115.

(31) *Pagellae theolog. Ulmenses.* Ulmae 1811. pag. 80.

Quid si diceremus mulierem illam tum perfectum fecisse divortium, tum ius habuisse ad alias ineundas nuptias, eo quod ageretur de viro infideli, qui sine contumelia Creatoris secum cohabitare renuebat? Hac ratione ipsa usa fuisset privilegio in favorem religionis christianae a Christo concesso, de quo loquitur Apostolus I. Cor. VII. 15, illis verbis: *Quod si infidelis discedit, discedat: Non enim servituti subiectus est frater, aut soror in huiusmodi.* In hac vero hypothese, quae verissima est, omnes praeceduntur adversariorum difficultates, atque catholica veritas in tuto plenissime est posita. Sed hoc ad abundantiam.

Itaque Iustinus quoque locupletissimus alter testis est doctrinae catholicae circa firmitatem vinculi coniugalis, etiam cum intervenerit adulterii crimen.

§. III.

De Athenagora.

Iustino subnectimus Athenagoram utpote eidem fere supparem. Adeo vero aperte atque perspicue ipse nobis doctrinam de plena coniugii indissolubilitate exhibet, ut Launoius eius auctoritatem dissimulaverit. Haec porro habet Athenagoras in Legatione pro christianis. « Ut quisque vel qualis natus est, maneat vel » unicus in nuptiis. Secundae enim decorum adulterium: *Qui » cumque enim dimiserit, inquit (Christus), uxorem suam et » aliam duxerit, moechatur; nec eam dimitti sinens, cuius vir » ginitati finem quis imposuit, nec aliam insuper duci. Nam qui » se ipse prima uxore spoliatur, etiamsi mortua sit, occulta quae » dam ratione est adulter (32).* » Nihil habent quod afferant adversarii ad hunc textum eludendum; quod si nimis severum se praebere videtur Athenagoras adversus secundas nuptias successivas, secutus est hac in re sententiam aetate sua vigentem passim, qua in suspicionem incontinentiae vocabantur, quicumque iterum nuberent, ut suo loco vidimus (33).

(32) Ed. Maran n. 55. pag. 50.

(33) Cf. Maran in nota ad hunc loc. ubi eum ab errore Montanistarum, immo vel ab ipsa huius erroris suspitione vindicat adversus Tillemontium, ut alias diximus.

§. IV.

De Tertulliano.

Mirum fortasse pluribus accidet, quod inter assertores indissolubilitatis coniugii christiani etiam Tertullianum connumeremus, quem adversarii non modo suum esse asserunt, verum etiam nonnulli catholici plane deserunt, atque inter eos accensent, qui pro solutione matrimonialis vinculi in causa adulterii pugnarunt. Ast si clara eius testimonia seiungamus ab iis, quae obscura sunt, et contrariae doctrinae patrocinari videntur, quae nam vera eius mens fuerit, facilius assequemur. Dixi *quae obscura sunt*; nam si apprime ea excutiamus, patebit ipsum nec sibi nec nobis esse contrarium, vereque perpetuam sive omnimodam, etiam in causa adulterii, indissolubilitatem conjugalem propugnare.

Atque ut ab iis testimoniis, quae clara sunt, exordiamur, ea nobis suppetunt tum ex duobus libris *Ad uxorem*, tum ex libro *De patientia*, et ex libro *De monogamia*.

In libro I. *Ad uxorem* cap. V. scribit: « Cum quid difficile » videtur, difficiliora alios obeuntes recenseamus. Quot enim » sunt, qui statim a lavaero carnem suam obsignant? Quot item, » qui consensu pari inter se matrimonii debitum tollunt, vohuntarii spadones pro cupiditate regni coelestis? Quod si salvo » matrimonio abstinentia toleratur, quanto magis adempto? » Credo enim difficilior saluum derelinqui, quam amissum non » desiderari (34). » Lib. vero II. *Ad uxorem* cap. I. « Proxime » tibi, inquit, dilectissima in Domino conserva, quid foeminae » sanctae, matrimonio quacumque sorte adempto, sectandum » sit, ut potui, prosequutus sum. Nunc ad secunda consilia » convertamur, respectu humanae infirmitatis, quarumdam » exemplis admonentibus, quae *divortio, vel mariti excessu,* » oblata continentiae occasione, non modo abiecerunt opportu-

(34) Ed. Rigalt. Paris. 1664. pag. 164.

» nitatem tanti boni, sed ne in nubendo quidem disciplinae me-
» minisse voluerunt, ut in Domino potissimum nubarent (35).»

In libro De patientia cap. XII. scribit : « At enim cum om-
» nem speciem salutaris disciplinae gubernet, quid mirum quod
» etiam poenitentiae ministrat, solitae lapsis subvenire ? Cum
» disiuncto matrimonio, ex ea tamen causa, qua licet seu viro
» seu foeminae ad viduitatis perseverantiam sustineri ; haec
» expectat, haec exoptat, haec exorat, poenitentiam quandoque
» inituris, salutem ? Quantum boni utrique confert ? Alterum
» non adulterum facit (36), alterum emendat.»

Ex his iam constat coniugio *quacumque de causa* ac proinde
ob adulterium dirempto, ex Tertulliano iuxta salutarem
disciplinam, coniuges continentiam seu caelibatum profiteri,
quin uspiam vel innuat quidem, alteris nuptiis ipsos se iungere
posse.

Verum apertius adhuc Tertullianus mentem suam hac su-
per re aperuit, scribens in libro De monogamia, cum divortium
in causa adulterii perageretur : « Evolvamus communia instru-
» menta Scripturarum pristinorum. Hoc ipsum demonstratur a
» nobis, neque novam, neque extraneam esse monogamiae dis-
» ciplinam, imo et antiquam et propriam christianorum ; ut
» Paracletum (Montanum) restitutorem potius sentias eius
» quam institutorem. » Deinde ad divinam matrimonii institu-
» tionem progrediens, ita prosequitur : « Si ita factum est a pri-
» mordio, invenimus nos ad initium dirigi a Christo : sicut in
» quaestione repudii, dicens illud propter duritiam ipsorum a
» Moyse esse permissum, ab initio autem non ita fuisse ; sine
» dubio ad initium revocat matrimonii individuitatem. Ideoque

(35) Ibid. pag. 167. ed. Paris. 1641.

(36) Quae verba sic enarrat Rigaltius : « Disiuncto, inquit, ex causa adulterii
» matrimonio, patientia intercedit, ac plurimum boni utrique confert ; alterum
» non facit, hoc est, conjugem, repudiata coniuge adultera, non mittit ad alte-
» rum coniugium. Sic est omnino: non facit, non mittit, *vadere* non sinit. » Quod
ex Tertulliano esset in adulterium impingere ; adeoque pro certo sumit ma-
trimonii vinculum per adulterium non solvi, alioquin in eiusmodi statum pe-
aliud matrimonium non impelleret, qui dimissa adultera alteram duceret.

» quos Deus ab initio coniunxit in unam carnem duos, hodie
» homo non separabit.... Et adeo in Christo omnia revocantur
» ad initium, ut et fides reversa sit a circumcissione ad integri-
» tatem carnis illius, sicut ab initio fuit ; et matrimonii indivi-
» duitas, sicut ab initio fuit.... Sed hae argumentationes potius
» existimentur de coniecturis coactae, si non et sententiae
» adstiterint, quas Dominus emisit in repudii retractatu, quod
» permissum aliquando iam prohibet ; in primis quia ab initio
» non fuit sic, sicut matrimonii numerus ; tum quia, quos Deus
» coniunxit, homo non separabit ; scilicet ne contra Dominum
» faciat. Solus enim ille separabit, qui et coniunxit ; separabit
» autem, *non per duritiam repudii*, quam reprobat et com-
» pescit, sed per debitum mortis.... Igitur, si quos Deus co-
» niunxit, homo non separabit repudio.... Caeterum et alia ra-
» tio conspirat, immo non alia, sed quae initii formam impo-
» suit, et voluntatem Dei movit ad prohibitionem repudii :
» quoniam qui dimiserit uxorem suam, praeterquam ex causa
» adulterii, facit eam adulterari ; et qui dimissam a viro duxe-
» rit, adulterat utique. *Non et nubere legitime potest repudiata ;*
» et si quid tale commiserit sine matrimonii nomine, non capit
» elogium adulterii, qua adulterium in matrimonio crimen
» est ? Deus aliter censuit citra quam homines, ut in totum,
» sive per nuptias, sive vulgo, alterius viri admissio adulte-
» rium pronuntietur. Videamus enim quid sit matrimonium
» apud Deum, et ita cognoscemus quid sit aequè adulterium.
» Matrimonium est, cum Deus iungit duos in unam carnem,
» aut iunctos deprehendens in eadem carne, coniunctionem si-
» gnavit. Adulterium est, cum quoquo modo disiunctis duobus,
» alia caro, immo aliena miscetur, de qua dici non possit,
» haec est caro ex carne mea, et hoc os ex ossibus meis. Semel
» enim hoc et factum et pronuntiatum sicut ab initio, ita et
» nunc in aliam carnem non potest convenire. Itaque sine causa
» dices, Deum *vivo marito nolle repudiatam alii viro iungi*,
» quasi mortuo velit ; quando si mortuo non tenetur, proinde
» nec vivo ; tam repudio matrimonium dirimente quam morte,

» non tenebitur ei, cui per quod tenebatur, abruptum est,
 » adeo non interest vivo an mortuo viro nubat. Neque enim in
 » illum delinquit, sed in semetipsam. Omne delictum quod ad-
 » miserit homo, extra corpus est: qui autem adulteratur, in
 » corpus suum delinquit. Adulteratur autem, sicut supra
 » praestruximus, qui aliam carnem sibi immiscet supra illam
 » pristinam, quam Deus aut coniunxit in duos, aut coniunc-
 » tam deprehendit. Ideoque abstulit repudium, quod ab initio
 » non fuit, ut, quod ab initio fuit, muniat duorum in unam
 » carnem perseverantiam, ne necessitas vel occasio tertiae con-
 » carnationis irrumpat, soli causae permittens repudium, si
 » forte praevenerit, cui praecavetur. Adeo autem repudium a
 » primordio non fuit, ut apud Romanos post annum sexcen-
 » tesimum Urbis conditae, id genus duritiae commissum
 » denotetur. Sed illi etiam non repudiantes adulteria commis-
 » cent, nobis, etsi repudiemus, ne nubere quidem licebit....
 » Per mortem utique, non per repudium facta solutione; quia
 » repudiatis non permetteret nubere, adversus pristinum prae-
 » ceptum (37). »

Ex qua proluxa Tertulliani argumentatione deprehendimus,
 1. ipsum comparare repudium cum morte, ita ut quemadmo-
 dum iuxta eius principium Montanicum nemo potest se iun-
 gere etiam post mortem alteri coniugi, sic neque potest post re-
 pudium; 2. matrimonium per Christum revocatum ad pristi-
 nam fuisse institutionem coniunctionis perpetuae unius cum
 altera, ita ut nunquam liceat novas instaurare nuptias sive
 mortua sive repudiata propter adulterium fuerit uxor; 3. Chris-
 tum hac ipsa de causa abolevisse libellum repudii ob cordis du-
 ritiam a Moyse Hebraeis permissum; 4. denique conceptis ver-
 bis pluries inculcare nobis christianis neque in casu dimissionis
 propter adulterium licere, vivente adhuc alterutro coniuge,
 aliam ducere, vel alteri nubere. Adeoque nihil optari luculen-

(37) Ed. 1665. pag. 527-552.

tius potest ad veram Tertulliani mentem hac super re assequen-
 dum.

Iam vero ex his, quae perspicua sunt, pronum est lucem
 mutuari ad ea Tertulliani testimonia intelligenda, quae diffi-
 cultatem facessunt, quibusque permoti indissolubilitatis ad-
 versarii omnes eum inter praecipuos sententiae suae patronos
 adnumerant (38)

Praecipuum testimonium, cui hi omnes innituntur, illud est,
 quod occurrit lib. IV. contr. Marcion. cap. XXXIV. Cum enim
 Marcion contenderet, eundem non esse veteris ac novi Testa-
 menti auctorem, inter caetera argumenta ad suum commentum
 evincendum urgebat hinc quidem concessionem repudii per
 Moysen factam, inde vero eiusdem abolitionem per Christum.
 Allato siquidem textu Deuteron. XXIV. et Christi Luc. XVI.
 concludebat ovans: « Vides diversitatem Legis et Evangelii,
 » Moysis et Christi? » Cui respondit Tertullianus: « Plane.
 » Non enim recepisti illud quoque Evangelium eiusdem verita-
 » tis, et eiusdem Christi, in quo prohibens divortium, pro-
 » priam quaestionem eius absolvit: *Moyse propter duritiam*
 » *cordis vestri, praecepit libellum repudii dare; a primordio*
 » *autem non fuit sic, quia scilicet qui marem et foeminam fe-*
 » *cerat, erunt duo, dixerat, in carne una; quod Deus itaque*
 » *iunxit, homo disiunxerit?* Hoc enim responso et Moysi con-
 » stitutionem protexit, ut sui, et Creatoris institutionem di-
 » rexit, ut Christus ipsius. Sed quatenus ex his revincendus
 » es, quae recepisti, sic tibi occurram, ac si meus Christus.
 » Nonne et ipse prohibens divortium, et Patrem tamen ges-
 » tans eum, qui marem et foeminam iunxit, excusaverit potius,

(38) Ex protestantibus post plures alios Io. Gerhardus *Loc. theolog.* tom XVI. Tubingae 1777. ed. Frid. Cotta §. 79. Inter catholicos, si tamen catholicus putandus est, Launoius in saepe cit. op. *De regia in matrim. potest.* part. III. art. 1. cap. 5. pag. 826. et ante istos Sixtus Senensis *Biblioth. sanctae*, lib. VI. adnot. 81. ed. Neapol. 1742. tom. II. pag. 779 seq. Deinde vero Braun op. cit. Solutioni saltem favere Tertullianum censent ex recentioribus Brunquell; Franc. Ant. Iäger, Werkmeister, ut alios praeteream.

» quam dextruxerit Moysi constitutionem? Sed ecce sic tuus
 » iste Christus contrarium docens Moysi et Creatori, ut si non
 » contrarium ostendero, meus sit. Dico enim illum *conditiona-*
 » *liter* tunc fecisse divortii prohibitionem, si ideo quis dimit-
 » tat uxorem, ut aliam ducat: *qui dimiserit, inquit, uxorem*
 » *et aliam duxerit, adulterium committit, et qui a marito di-*
 » *missam duxerit, adulterium commisit, et qui a marito di-*
 » *missam duxerit, aequè adulter est*; ex eadem utique causa,
 » qua non licet dimitti, ut alia ducatur: illicite enim dimissam
 » pro indimissa ducens, adulter est. Manet enim matrimonium,
 » quod non rite diremptum est. Manente matrimonio nubere
 » adulterium est. Ita si conditionaliter prohibuit dimittere uxorem,
 » non in totum prohibuit, et quod non prohibuit in to-
 » tum, permisit alias, ubi causa cessat, ob quam prohibuit. Et
 » iam non contrarium Moysi docet, cuius praeceptum alicubi
 » conservat: nondum dico confirmat. Aut si omnino negas per-
 » mittere divortium a Christo, quomodo tu nuptias dirimis? Nec
 » coniungens marem et foeminam, nec alibi coniunctos ad sa-
 » cramentum baptismatis et eucharistiae admittens, nisi inter
 » se coniuraverint adversus fructum nuptiarum, ut adversus
 » ipsum Creatorem? Certe quid facit apud te maritus, si uxor
 » eius commiserit adulterium? Habebitne illam? Sed nec tuum
 » Apostolum sinere scis coniungi prostitutae membra Christi.
 » Habet itaque et Christum assertorem iustitiae divortii. Iam
 » hinc confirmatur ab illo Moyses, ex eodem titulo prohibens
 » repudium, quo et Christus, si inventum fuerit in muliere
 » negotium impudicum. Nam et in evangelio Matthaei: *Qui*
 » *dimiserit, inquit, uxorem suam praeter causam adulterii:*
 » *facit eam adulterari, atque ita adulter censetur et ille, qui*
 » *dimissam a viro duxerit.* Caeterum, praeter ex causa adulte-
 » rii, nec Creator disiungit, quod ipse scilicet coniunxit; eo-
 » dem alibi Moyse constitente eum, qui ex compressione ma-
 » trimonium fecerat, non posse dimittere uxorem in omne
 » tempus. Quod si ex violentia coactum matrimonium stabit,
 » quanto magis ex convenientia voluntarium? Sicut et pro-

» phetae auctoritate *Uxorem iuventutis tuae non dimittes.*
 » Habes itaque Christum ultro vestigia ubique Creatoris ineun-
 » tem *tam in permittendo repudio, quam in prohibendo.* Habes
 » etiam nuptiarum, quoquo velis latere, prospectorem, quas nec
 » separari vult, prohibendo repudium, nec cum macula habe-
 » ri, tunc permittendo divortium. Erubescere non coniungens,
 » quos tuus quoque Christus coniunxit. Erubescere etiam dis-
 » iungens *sine eo merito, quo disiungi voluit et tuus Chris-*
 » *tus (39).* »

Iam vero proxi totius textus analysi diligenti instituta pa-
 tebit, Tertullianum non alia ratione componere inter se Moysen
 et Christum, ut obiectam a Marcione contradictionem sive oppo-
 sitionem amoliat, quam adstruendo Christum non omnino
 prohibuisse divortium, sed istud concedere in casu adulterii,
 quin tamen unquam vel insinuet quidem, ex Christo liberum
 esse parti innocenti post dimissionem adulterae aliam ducere
 uxorem. Imo id aperte negat legitime fieri posse; in hoc tamen
 totus vertitur controversiae nostrae cardo.

Sane ex accurata verborum Tertulliani inspectione habemus
 ipsum docuisse 1. Moysen ob duritiam cordis Hebraeorum in-
 dulsisse libellum repudii; 2. Christum aliquo cum tempera-
 mento seu prudenti oeconomia se gessisse, dum ex una parte
 permisit divortium fieri, nempe interveniente adulterio, ex
 altera vero negavit posse alteram duci; 3. hoc vero probare tum
 ex eo quod Christus revocaverit matrimonium ad primordiale
 suam institutionem, scilicet ad perfectam perpetuamque indi-
 vidualitatem, tum ex eo quod idem Christus absolute pronuncia-
 verit, illum fore moechum, qui dimissam quacumque ex causa
 duxerit. Ex quo 4. conclusisse iugiter matrimonium permanere,
 perinde ac si mulier fuerit indimissa; illudque *illicite* pro *illegi-*
 » *time* sumpsisse, ut phrasaeologia tunc temporis recepta obtine-
 » bat; 5. adeoque Tertullianum hoc in loco sibi prorsus constan-
 » tem esse patet, dum non aliud ab eo, quod in libro de Monoga-

(39) Ibid. 449 seq.